

Sultan Ahmed Camii

TAHSİN ÖZ

Topkapı Sarayı Müzesi Direktörü

Türk varlığını, tam değeriyle ortaya koymak için, incelenmesi gerekli, en mühim menbalardan biri de vakfiyeleridir.

Vakfiyeler, san'at, tarih, kültür yönünden senelerce, aramakla elde edilmeyecek kadar, geniş ve olgun bilgiler verebilir.

İşte bunun en verimli neticelerinden biri, Balıkesir Sayı Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, *Türk Tarih Kurumu belleteni*nin birinci sayısında neşrettiği vakfiyedir.

Karaman oğullarından İbrahim Bey'in Karaman imaretine aid olan bu vakfiyesi 835 H. 1432 M. tarihli ve muhtelif zeyilleri havidir. Bu vakfiye, bez üzerine yazılmış olub tomar şeklinde ve on yedi metre tulüdedir.

(On beşinci asırda Türklerin; içtimâî müesseselere verdikleri ehemmiyeti) tam mânâsıyla ortaya koymaktadır. İnsanî bir gaye uğurunda bu kadar etraflı düşünce ve buluşlar, elbette Türkün ruhundaki yüksek hislerin bir tercümanıdır.

Bu imaretin yüce mimarî kıymetini de, kalan ve müzelere nakledilen bazı parçalarından öğreniyoruz. Yine *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*nde gördüğümüz, kıymetli selâdon tabakların imaretlerde kullanıldığını da hatırlamak, içtimâî yardım müesseselerimizdeki ruh asaletini gösterir.

Fatih camii ve tevbii ile Ayasofya'ya aid neşrolunan vakfiyeler (1) ise; XV inci asırda İstanbulun topoğrafik vaziyetini gösteren yegâne vesikalardır. Bunlar bize Bizans eserlerinin yerlerini ve isimlerini bile tanıtmaktadır.

İstanbul'un Türk ve yabancı ırklardan olan sâkinlerini, hattâ birçok sanatkârlarını da bu suretle öğreniyoruz. Sanat tarihi için

kolay kolay böyle bir menba ele geçmez. Yine bu vakfiyelerde, kütüphanecilik hakkındaki şartlar bugün bile medeniyet âleminin kabul ettiği esaslara uygundur.

Darüşşifaya doktor intihabı için, milliyet ve dinin değil, yalnız hazakatın meşrut bulunması, ne kadar olgun bir dimağ ve muhit mahsulü olduğunu gösterir.

Pek mühim bir tarihî menba olan vakfiyelerin taallük ettiği binalar ise Türk varlığının birer anıdır.

Mevzuumuzu teşkil eden *Sultan Ahmed camii*, ister Marmara tarafından olsun, ister Boğazı geçtikten sonra olsun, zairin gözlerini kamaştıran, cezbeden bir şaheserdir.

Hangi cebheden bakılsa, büyük kubbenin etrafına toplanan, dizilen, dağılan tam ve yarım kubbeler, inhinalar, incelikler, gözleri yormaz, bilâkis hayranlığı arttırır. Bu; Türk varlık ve kudretidir (Resim. I).

Bu âbidenin mimarı, *Mehmed Ağa* her şubede yükselen bir istidad idi. Musikiden başlayarak sadefcilikte de üstad olan *Mehmed Ağa* devrinde; Türk mimarîsinin bir inkılâbı olan bu eseri yaratmıştır.

On yedinci asrın iptidasında doğan, bu âbide, Türk mimarîsinin ve tezyinî sanatların muhtelif şubelerinde en muvaffak olmuş bir eserdir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde, bu camii inşaatına aid hayli vesaik vardır. Bunların mühim mikdarı yani sekiz büyük cildi, mermer ve kefeki taşlarının işçiliğine aiddir (2).

Bu muazzam eseri en kısa zamanda meydana getirmek için taş, en mühim malzemeyi teşkil ettiğinden gruplara ayrılarak işçilere verilmiş, her parti için, yay, çatal, burgu, bayrak, anahtar, terazi vesair işaretler vurulmakta imiş.

(1) Tahsin Öz, *Sovel stiftungsurkuden Des Sultan Mehmet II. Fatih*, İstanbul 1935.

(2) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, No. 36-41.

Her ay nihayetinde icmaller yapılmış, nihayet binanın bitmesi üzerine umumî bir blânço tanzim edilmiştir ki, 0,52×0,20 eb'asında yirmi altı sayfadan ibaret olan bu defter nefis bir kâğıd üzerine gayet güzel bir nesih ile yazılmış, lâyük olduğu şemseli bir kab'a konmuştur (3).

Sernamesini iktibas ettiğimiz (Resim 2) bu defter Ahmed I. in vefatı üzerine Mustafa I. in tasdikını havidir.

Defterin başlığında, cami ile beraber hangi binalar yapıldığı sabık ve lâhik bina nazır ve emînlerle kâtiblerinin ve nihayet mimarı M e h m e d A ğ a n m ismi ve 1609 (1018) cemaziyelevvel iptidasından 1617 (1026) zilkade gayesine kadar bir hesabı ihtiva ettiği yazılmaktadır.

Camiin temeli 1609 (1018) senesinde atılmıştır. Temel kazı merasiminde kullanılan kazma *Topkapı Sarayı Müzesi Hazine dördüncü salonunda* teşhirdedir. Kazmanın sapı güvez kadife kaplı olup üzeri gümüş motiflerle süslüdür.

Binanın cümle kapısı ile mahfildeki kitabeleri 1616 (1025) tarihini havidir. *Naima*, 1617 (1026) senesinin Cemaziyelâhırının dördüncü günü büyük merasimle resmîküşad yapıldığını ve bin kadar hilât verildiğini yazmaktadır (4).

Topkapı Sarayı Arşivinde de hil'atların müfredat kaydına tesadüf edilmiştir (5). *Hadikatül Cevami'*de aynı tarihi göstermektedir.

Bu yüce eser ile tevabiine, 1811 yük 2944 akçenin sarfedildiği yine sözü geçen defterden anlaşılıyor. O tarihte bir altın 120 akçe olmasına nazaran sarfiyat yekûnu bir buçuk milyon liraya balığ olur.

Defterde evvelâ alınan paralar bundan sonra sarfiyat, yani malzeme ve yevmiyeler sırasıyla gösterilmiştir.

Malzeme o kadar mütenevvidir ki, sebile konan kar miktarı bile yazılmıştır. Yukarıda başlangıcı dercolunan defterin masrafa taallük eden kısmından cam hesabını gösterir bir parça da (Resim 3) görülecektir.

Camiin etrafında yapılan dükkânlar, bi-

nalar, o tarihte meydanın ve civarının vaziyetini oldukça, izah etmekle beraber, bu binanın yapılması için Mehmed Paşa Sarayı ile Aslanhanenin ve eski bazı binaların da yıkıldığı anlaşılıyor. Mmima: M e h m e t A ğ a , bu binayı yaparken, Türk mimarisinin en mükâmil eserlerini görmüş, onlara nazaran bir enmuzeç meydana getirmiştir. Bilhassa tezyini sanat yönünden en ön safa geçmiştir.

Zaten binanın diğer mabedlere nazaran aydınlık olması da bazı müelliflerin yazdıkları veçhile hüznün izalesi maksadile değil, üstadın eserinin her köşesine serpiştirdiği emsalsiz tezyinatın ve renk âhenginin hakkını vermek için bol ışığa ihtiyaç kaygusudur.

Maamafih *Edirne Selimiye Camii* de aydınlık bir mabeddür.

Şimdi binayı süsleyen tezyinatından bazılarımlı inceleyelim.

I — Camiin yazıları: A m e t l i K a s ı m G u b a r î tarafından yazılmıştır. Bu zata Gubarî lâkabı piring üzerine fatiha yazacak kadar ince yazmaktaki melekesinden dolayı verilmiştir (6).

Netekim *Topkapı Sarayı Müzesinde* böyle âyet yazılmış muhtelif piring taneleri bulunmaktadır ki, bunların K a s ı m G u b a r î ye aid bulunması pek muhtemeldir. Çünkü bu eserlerin altına imza koyacak yer yoktur.

Cami için o zamanın tanınmış hattatlarına otuz yedi mushaf yazdırılarak, teclid ettirilmiştir ki bu da ayrı bir tedkik mevzuudur (7).

II — Birer tablo olan çinilere gelince : Malûm olduğu üzere, Şarkda doğan sanat eserlerinden çinicilik, on altıncı asrın ilk nısfına kadar Selçuk çinileri esasına uygun veya ufak bazı değişikliklerle devam etmiştir. Fakat Türk Mimarîsinin yükselmesi, bilhassa *Süleymaniye* gibi şaheserlerin yaratılması, ona lâyük mimarî tezyinata da ihtiyaç hâsıl etmiştir.

Zaten her cebhede ilerliyen Türk sanatı; bu devirde çinicilikte renk ve desen itibariyle mühim bir inkılâp vücade getirmiştir. Ekseriya beyaz zemin tercih olunarak, rengârenk

(3) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, No. D.42.

(4) *Naima tarihi*, cild. I.

(5) *Topkapı Sarayı Arşivi*, No. 8002.

(6) *Müstekimzade, Tuhsatülhattatın*, sayfa. 367.

(7) *Topkapı Sarayı Arşivi*, No. 9601.

çiçeklerle hazırlanan panolar, birer tablo halini almıştır. Bu eserler yapılmak için konulacağı yer nazarı dikkate alınarak bir nakkaşan heyeti tarafından resimlerinin çizildiği, ayrıca çinici ustaları tarafından teknik noktaları incelendikten sonra nümunesinin İznik ve Kütahya fabrikalarına sipariş edildiği ve saikden ve ehlihîref defterlerinden pek açık anlaşılmaktadır (8).

Ehlihîref defterleri, sanat tedkikatı noktasından en mühim belgelerdendir. İlk defa M u a l l i m C e v d e t 1536 (932) tarihli defteri neşretti. Bu defter; otuz sekiz sanat şubesine mensub beş yüz seksen sanatkârın ismini havidir (9).

Biz de; çiniler üzerindeki tedkikatımız esnasında bunlardan istifade ettik (10). Bu defterler hakkında bir fikir vermek üzere 1060 (1015) tarihli defterin baş sayfası ile Kâşicilere aid sayfasının birer örneğini (Resim. 4, 5) veriyoruz.

İlk sayfada kâtibler arasında camiin yazılarını yazan S e y i d K a s ı m'ın ismi görülür. Kâşiciler sayfası o devrin pehlivanlarını da muhtevirdir. Bu kısım spor tarihimiz için mühimdir.

İşte baştaki büyük üstadlar bu elemanlarla on altıncı asırda Türk çinilerini hiç bir milletin erişemediği bir dereceye yükseltmişlerdir.

Bu hakikati G a s t o n M i g e o n sarahten söylemektedir (11).

İlk inkılâp eserlerini *Süleymaniye*de ve yanındaki türbelerde gördüğümüz çinilerin en nefislerini *Selimiye*, *Sokollu*, *Rüstem Paşa*, *Piyale Paşa* camileriyle, *Topkapı Sarayında*, *Şelim II* türbesinde, *Atik Valde*, *Ramazan Efendi*, *Takkeci* camilerinde görürüz.

Bu binalardaki çiniler gerek sır, gerek renk ve desen itibarıyla bu sanatın artık bir daha erişilemeyecek parçalarıdır. Cidden emsalsiz sanat hârikasıdır.

(8) Ahmet Refik, *Onuncu asrı Hicride*, İstanbul hayatı. İstanbul, 1333. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, No. 486, 489, 9613.

(9) M. Cevdet, *seyhî İbnî batuta*, İstanbul, 1932.

(10) *Transactions of the Oriental Ceramic Society*, 1933-1934.

(11) Gaston Migeon, *Manuel D'art musulman*, Paris 1927, Sayfa 226.

Fakat, *Sultan Ahmed Camii*ndeki çiniler - yalnız *Topkapı Sarayı* istisna edilmek üzere - tenevvü itibarıyla bunların hepsine faiktir. Bu tenevvüü, mikdarın çokluğu da temin etmektedir. Bilfarz *Süleymaniye Camii*nde türbelerle beraber 4338 çini sarfedildiği halde *Sultan Ahmedde* beheri 16 - 18 akçeye mübaya edilmek üzere 21043 çininin sarfedildiğini ve bu iş Kâşicisi H a s a n marifetiyle temin olduğunu ve 350,958 akçe verildiğini de icmal defterinden anlıyoruz (12). Bu mabeddeki çini mebzuliyet ve tenevvüü hiç bir yerde bulunamaz.

Kezalik Türk çinisinin en yüksek devrine aid parçalarla tevakkuf devrine aid nümuneleri de bir araya toplamıştır. Cümle kapısının üstündeki mahfillerde altlı üstlü yirmi panoyu hiç bir yerde göremeyiz (Resim 6,7,8,9).

Beyaz zemin üzerine mavi, yeşil, kırmızı, türkuvaz ve siyah renklerle meydana getirilen panolardaki selviler, lâleler, sümbüller, Nar çiçekleri, rumiter, üzüm salkımları, erik çiçekleri, rozaslar, karanfillerin tatlı bir âhenkle yekdiğerine bağlanması, ancak Türk çiniciliğine mazhar olan varlıktır (Resim 10).

Yine Hünkâr mahfilinin pencereleri üzerindeki camgöbeği çinilerin güzelliğini, üzerlerine altın yaldızla yazılan gayet nefis bir celi sülüs âyet son derece yükseltmektedir. Şimdiye kadar bu şekilde bir kitabeye başka bir yerde tesadüf etmedik. Bu da incelediğimiz çinilerdeki desen tenevvüünün tetkik edildikçe ehemmiyetini arttırır.

Yaptığımız incelemelere göre elliden fazla mhtelif desende çini bulunmaktadır. Bu, bir misline tesadüf edilmeyen bir varlık, ve tezyini sanatlar için bir hazinedir.

Bu hazine, asırlarca yalnız Türk nesline değil, cihana ilham kaynağı olacaktır. Maa-fatih bu, yüksek eserleri solduran, ezen son devir kalem işlerinin kaldırılması, kıymetlerini bir kat daha arttıracağı şübhesizdir.

III — Taş oymacılık: Bu sanatın en güzel parçalarını yine Sultan Ahmed camiinde bulabiliriz. Camiin dış avlusunun divarlarını bir kordelâ gibi süsleyen, narin kabartma tezyinattan başlarsak, gayeye erişmek pek zorlaşır.

Binaenaleyh burada en gözü çeken ve

(12) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, No. 10746.

şimdiye kadar neşredilmemiş pek nadir birkaç parçayı söylemekle iktifa edeceğiz.

Bunlardan, Hünkâr mahfilindeki mihrab cidden nefîsdir. Mihrabın tacı tam bir sadelik ve ince bir zevk ile işlenmiştir. Etraf süveleri, siyah, sarı ve kırmızı damarlı sekiz köşe nadir taşlarla mozayik işlenmiş ve bunların arasında yıldızlar meydana gelmiştir. Mihrabın iki köşesindeki, koyu yeşil fon üzerine altın yaldızlı kabartma çiçeklerin nefasetini istalâktitin altına yerleştirilen yeşim tezyinat son hadde erişirmektedir (Resim 11).

Malûm olduğu üzere yeşime Türkler en eski devirlerden beri büyük bir kıymet vermişlerdir. Hattâ Yıldırım karşı camilerin kubbelerine konduğunu da Manisadaki Muradiye camii inşaat defterlerinde tesadüf etmişdik.

Bu defterde *Bahayî senki yeşim berayî nihaden kubbeî büzürk bahafî yıldırım, iki adet kıymet 520 akçe* (13) denilmektedir.

Mihrabın içinde açık renk yeşimden müessem bir gül bulunmaktadır. Bunun altında dört köşe yeşimler mozayik olarak altın

yaldızlı yazılar bu güzelliği tamamlamaktadır.

Defterimiz *ücreti kat'î kerden yeşim berayî mihrab* diye bunu da ayrıca göstermektedir.

Bu mihrabın yanındaki korkulukta yine bu sanatın en takdire çarpan yüksek parçalarındadır (Resim 12, 13, 14).

Koca mermer hem ajur olarak oyulmuş, hem de vücuda gelen dallar, lâleler, narçiçekleri vesairenin üzerleri ayrıca odukcâ yüksek kabartma olarak işlenmiştir.

Mozaik işlerinde de, *Sultan Ahmed camii*, emsalsiz bir tenevvü ve güzellik meşheridir.

Pencere içlerindeki muhtelif mozaiklerden maada bilhassa mahfildeki, pencere aralarında yedi pano, tabiatın verdiği en güzel taşlar, en uygun bir şekilde açılarak bir araya getirilmiş, kenarlarına yine renkli taşlardan bordürler, mozayik olarak yapılmıştır.

Bu panolara müşabih bir tane de camiin büyük mihrabı yanında bulunmaktadır.

İşte bu ulusal sanat ve zevk mahsullerinin karşısında eğilerek, diğer tezyinata aid incelemeleri gelecek yazıya bırakıyoruz.

(13) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, No. 10718.

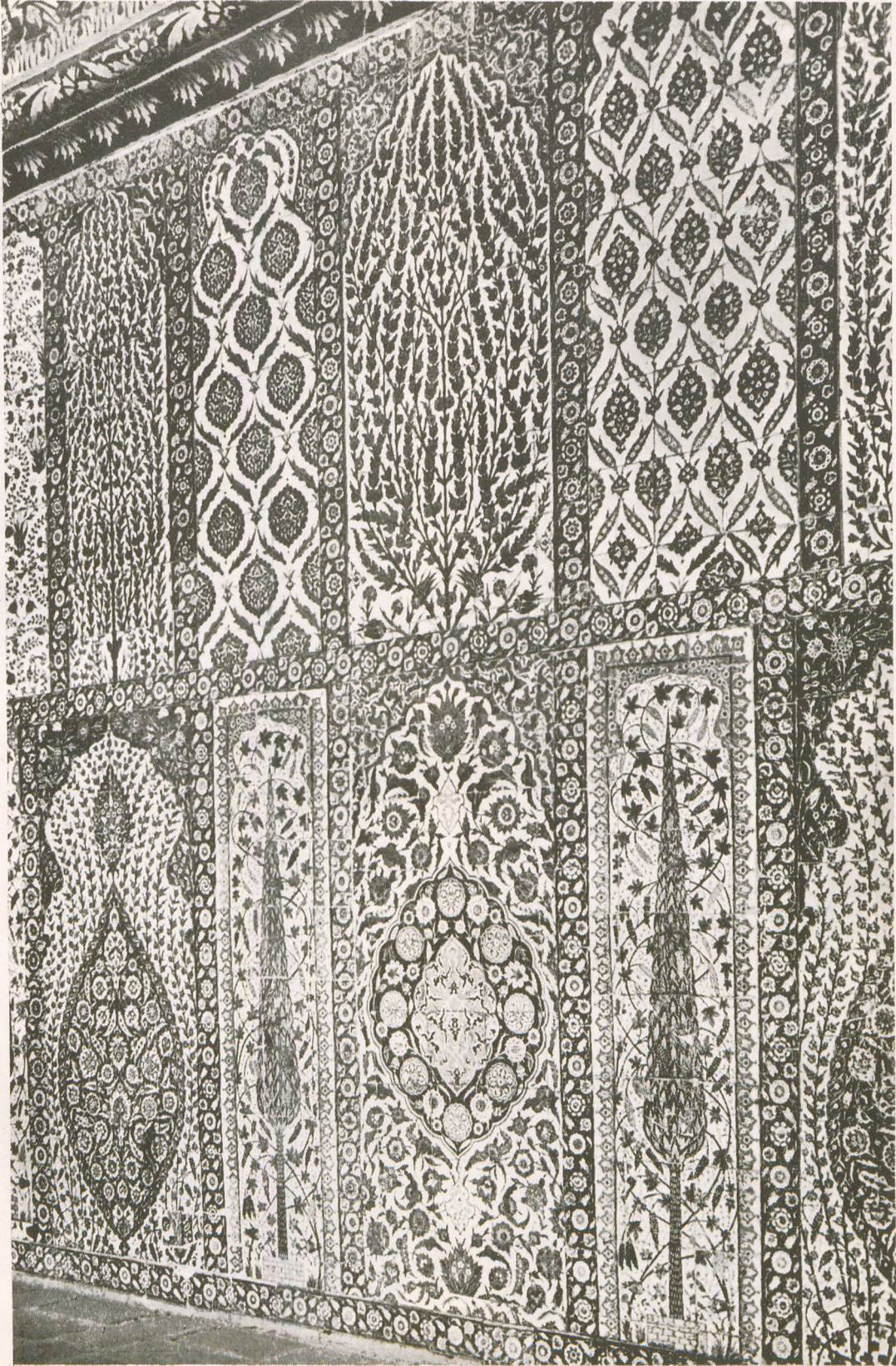

R. 1

معلوم شریف اولیٰ شریف حفظ اولیٰ

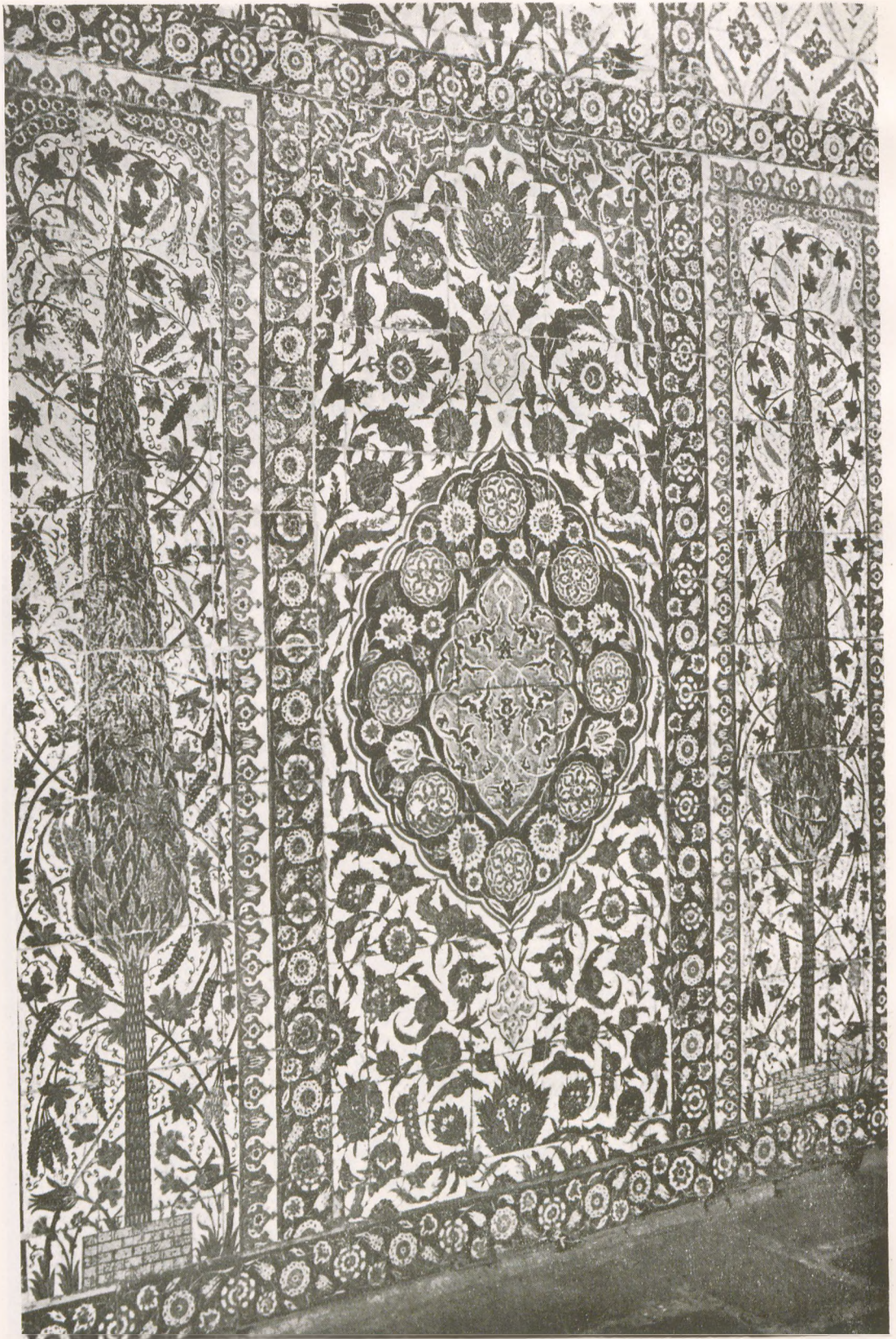
مجاہدت و مصارف بناہ جامع شریف تحت مکان قدوس و برائے ان سرحدوں
 و مقبولہ سلطان احمد چنان طاب ثوابہ در محبتہ استانبول مع بناہ
 قصر ہمایون ملائق جامع مزبور و کتب و سبیل خانہ ہا و اودہ ہا ہا فوق اخ
 و تختہ اوردکاکین و خانہ ہا ہا کبرہ محترمہ در قریب جامع شریف بمعرفہ ذیل لغتہ
 والدولہ حضرت جامع مصطفیٰ انانای دارالتعمادہ الشریفیہ التاخر در زمان مرحوم
 قلندر پاشا و زمان حسین غاسر بوسابق سابق و در برائے الخدیوہ ہوا بارہ کتاہولی
 استا و بناہ مزبور و معرفہ قدومہ الاما جدیدہ لکھنؤ و محمد غاسر ہوا از خاصہ بلدی
 بناہ جامع شریف با قلم حسین کاتب قلیان و سلیم عن شرف لکھنؤہ عالی دروز ناچہ
 الواقعہ عنہ جنازی لا اولیٰ سنہ ثمان و عشر و الفاجابہ ذی القعدہ الشریفہ
 رشتہ و عذرت و الف

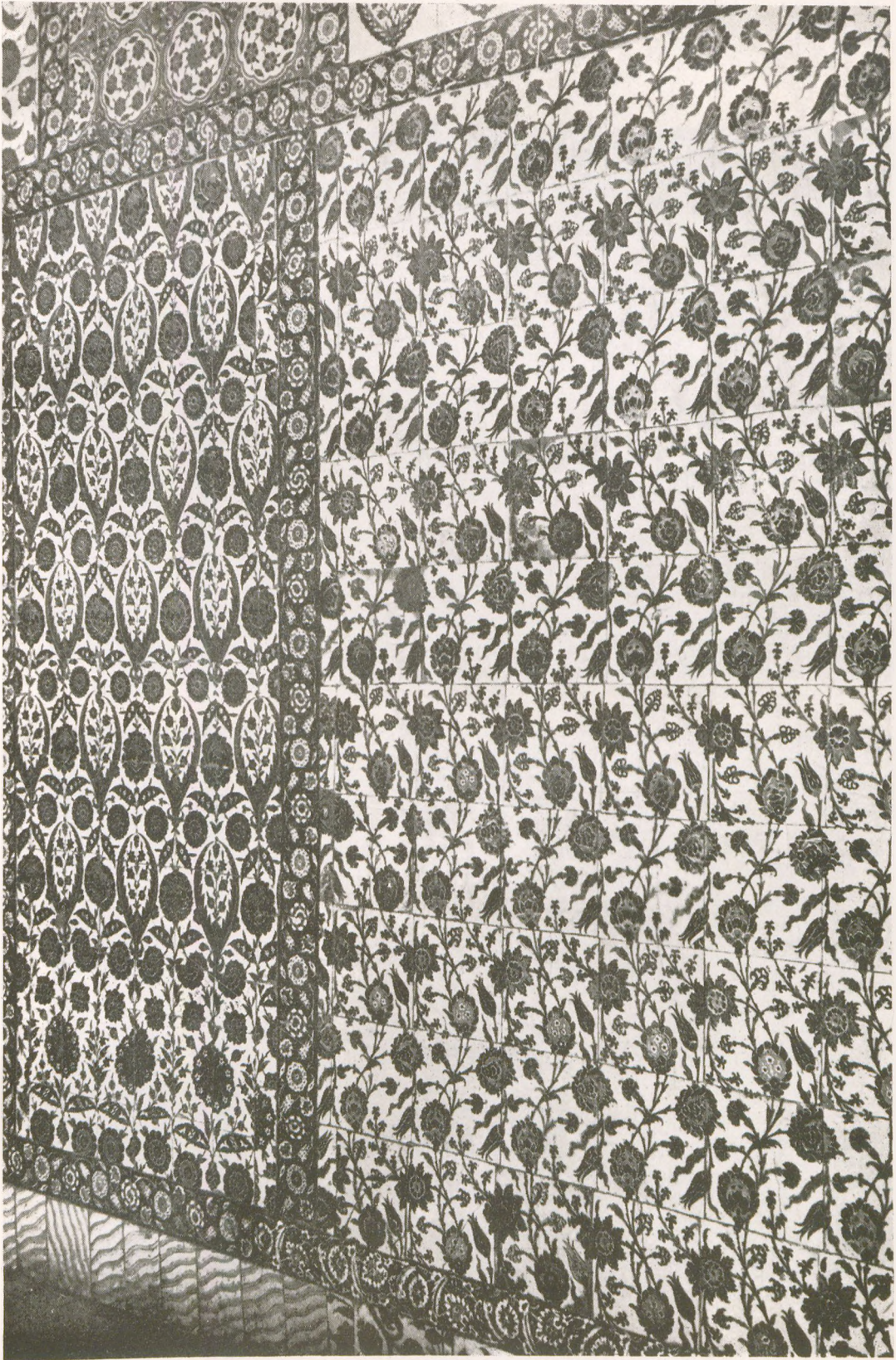
R. 2

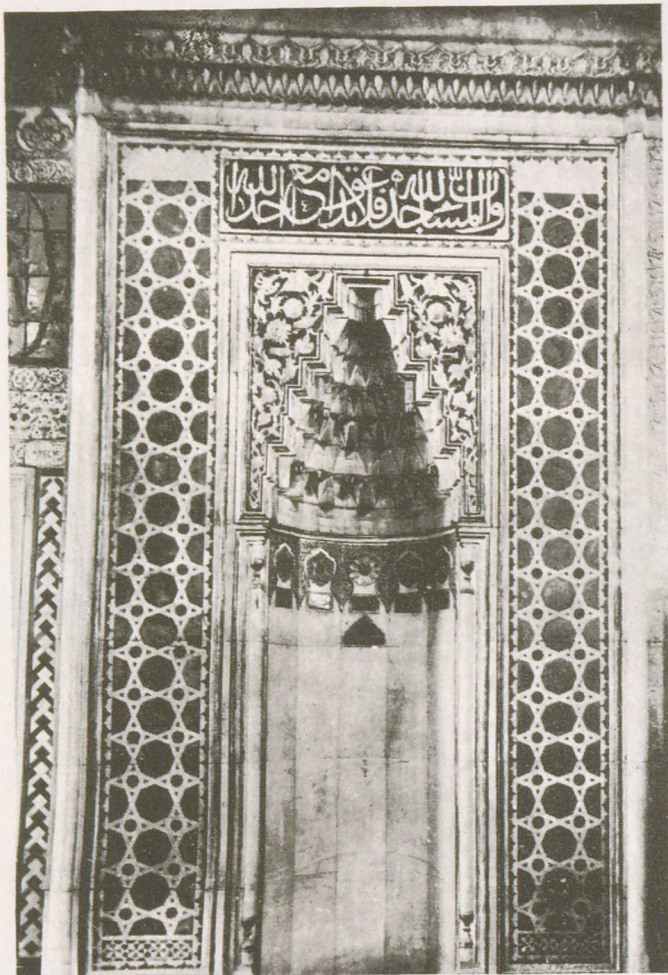

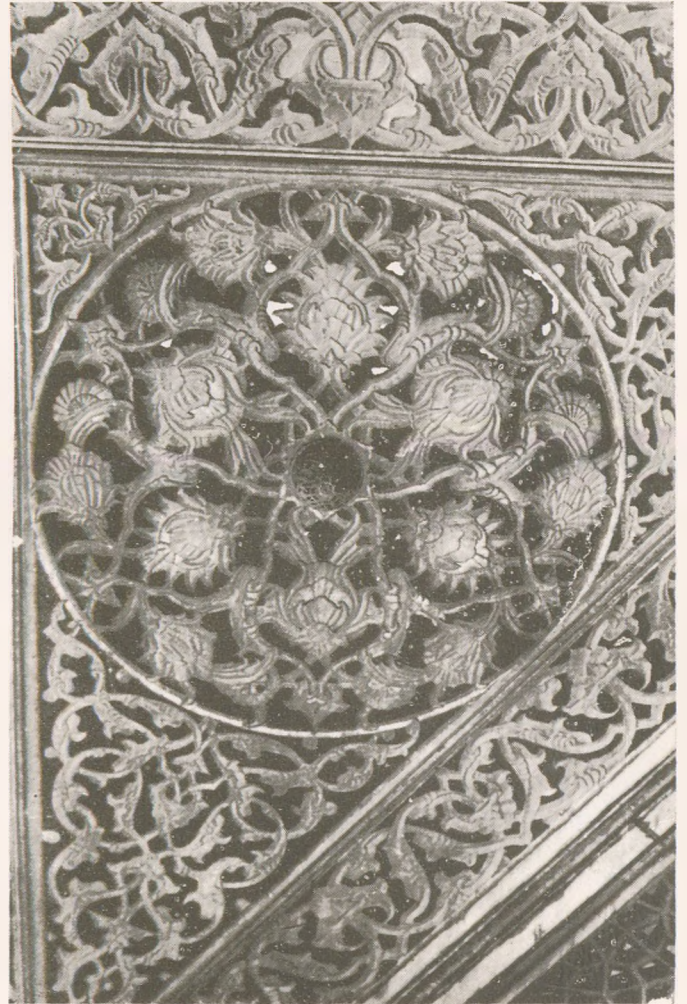
R. 11

R. 12

R. 13

R. 14

